

ARIAN LEKA
Jedanaest akustičnih eseja

Biblioteka MEDITERAN

Arian Leka
Jedanaest akustičnih eseja

Izdavač: **plima**

Urednik izdanja: Jovan Nikolaidis

Design: Gazmend Çitaku

Foto: Roland Tasho

Tiraž: 300

Štampa IVPE, septembar 2016.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-85727-58-0

COBISS.CG-ID 31065360

ARIAN LEKA

**JEDANAEST
AKUSTIČNIH ESEJA**

Prijevod sa engleskog jezika GORAN DRINČIĆ

Kamion s Istoka u dvorištu ambasade Zapadne Njemačke

Do kasnih 1980-ih, brend ŠKODA-LIAZ nikad nije povezivan s elegancijom, tim prije što su njihovi kamioni stekli reputaciju ponašanja poput *prgave tvrdoglave mazge* – što je nadimak koji će gotovo preko noći evoluirati u *Kamion slobode*. Ipak, istoriju čine iznenađenja a ona sama je često više sarkastični paradoks negoli obrazac i okvir. Jedan od mnogih paradoksa je i horizont za koji su se Albanci nadali da će im donijeti spasitelja, barjaktara koji će se pojaviti da donese slobodu.

Skoro jedan vijek prije *biblijske priče o egzodusu* iz 1990. godine, Naim Frašeri, vjerovatno najznačajniji pjesnik albanskog romantizma, simbolično je zapisao da *sunce izlazi sa zapada*. Ali, parabolično sunce je uporno izlazilo s istoka...

Tokom ere diktature ljudi su okretali TV antene prema našim najbližim zapadnim susjedima, ali kako to istorija zna da kreira, prvi udarac koji će zatresti temelje komunističkog režima nije došao sa zapada već s istoka, i to u vidu raspalog istočnjačkog kamiona.

Niko u to vrijeme nije mogao ni pomisliti da je bakar od kojeg smo pravili improvizovane antene, postavljajući ih na krovove kako bismo neko vrijeme mogli gledati kroz svoj zapadni prozor, bio isti onaj bakar izvađen iz najstrašnijih zatvorskih rudnika komunističke Albanije: iskopan iz vlažnih tunela zloglasnih rudnika u Spaču, u kojima su među političkim zatvorenicima pjesnici, prevodioci i umjetnici bili sasvim uobičajeni stanovnici.

Zahvaljujući tim ručno rađenim antenama, vijesti sa zapada postepeno su prodirale preko naših granica kao potvrda druge stvarnosti, znatno drugačije od našeg svijeta, u kojoj je sloboda značila biti slobodan. Ironično, čak i cinično, prvu poruku slobode emitovao je izvor od kojeg se to najmanje očekivalo – ne zapad ka kojem smo okretali antene, već neuništivo komunističko vozilo.

Možda je veza između zatvoreničkog vađenja bakra i antena, koje su trebale da nam omoguće pogled izvan granica, u jedan drugi otvoreni svijet, mogla biti specifični metafizički argument koji nam je objašnjavao zašto smo na TV ekranu povre-

meno viđali trake poput onih sa zatvorske odjeće i zašto smo čuli neobičnu buku nalik na ljudski krik.

Bio je 2. jul 1990. godine, osam mjeseci nakon pada Berlinskog zida. Za zemlju koja je navikla na „kašnjenje i zaostajanje“, distanca od osam mjeseci u odnosu na zajedničku istoriju nije bila tragično nedopustiva. Tokom vjekova, fenomen kašnjenja u vremenu postao je naša specifičnost.

Ali, u tom konkretnom slučaju, kad se radilo o rušenju zidova, odjednom smo postali savremeni. Baš poput Istočne Njemačke. Albanija je poslala svoj moćan signal neposlušnosti rušenjem sopstvenog zida. Puka je slučajnost bila to što se radilo o zidu koji je okruživao ambasadu Zapadne Njemačke – najnoviju ambasadu neke od zapadnoevropskih zemalja otvorenu u glavnom gradu, Tirani.

Pogrešna meta? Ne! S tim zidom srušen je i tabu, zastrašujući totem nepobjedivog komunizma. Što je simbolično predstavljao prodor tog vozila u dvorište ambasade Zapadne Njemačke, koja je imala pomalo ovalan oblik poput jajeta – ulaz u dvorište evropskih zemalja? Ponovni susret s tim dijelom kontinenta od kojeg smo bili odvojeni decenijama? Ili smo možda samo pomogli stvaranju još jednog paradoksa, jednog od mnogih koje je Albanija stalno kreirala kroz sopstvenu istoriju.

Govoreći o tim danima napetosti neko je rekao da je sve što se u stvari desilo bila realizacija dobro pripremljenog skrivenog plana disidenata iz albanske dijaspore, koji su živjeli u zapadnim zemljama, da demokratizuju najizolovaniju zemlju Evrope. Zvučalo je to herojski. Drugi su iskreno držali da je u pitanju bila zavjera komunista, koji su pokušali da ubrizgaju malo svježeg i čistog marksizma u umorne evropske vene.

Gledano s distance, polu-ulazak tog kamiona u dvorište ambasade podsjeća na ona objašnjenja u crtanim filmovima kojima se djeci pokušava objasniti delikatan i složen proces trudnoće, u kojem samo jedan vrlo srećni spermatozoid udara glavom o zid jajne ćelije i ulazi unutra. Tih dana, neka od obavještajnih službi možda je čak i poslala faks ili kodiranu poruku koja je zasluživala naslovnice:

Kamion je upravo udario u zid koji okružuje njemačku ambasadu u Tirani, narušavajući integritet zida. Kao rezultat, hiljade muškaraca, žena i djece ušlo je u prostor ambasade, protestujući po prvi put protiv komunističke diktature bez straha od odmazde jedne od najtotalitarnijih vlada u svijetu. Deset dana kasnije, 3199 lica zatražilo je azil u ambasadi. Bilo je i glasina koje su iza tih zidova širili nostalgicari koji su još uvijek vrebali po ulicama grada, a kojima se aludiralo na to da ono što

se dogodilo nije bilo ni fer ni hrabro jer je udarac komunizmu zadat u leđa, ispod struka, umjesto da se to uradi u lice. Štoviše, urađeno je to uz pomoć i kapital globalnog imperijalizma. Odgovor albanske vlade bio je ukidanje vode i zaustavljanje zaliha hrane na putu do ambasade. Isto je primijenjeno i na italijansku i francusku ambasadu, koje su takođe pružale utočište Albancima u svojim prostorijama. Jedine ambasade u koje ljudi nijesu ni pokušavali da uđu bile su kineska i kubanska.

Razgovori su uslijedili nakon duge pat pozicije. Dana 11. jula 1990. godine, gđin Verner Daum – njemački ambasador u to vrijeme – najavio je obezbjeđivanje sigurnog prolaza za albanske izbjeglice nakon što napuste ambasadu.

12. jula izbjeglice su prebačene u luku Drač, odakle su potom napustile zemlju na nekom od trajekata. 13. jula ljudi su se našli na drugoj strani svijeta, na strani koja im je uskraćivana 45 dugih godina.

Ja međutim ne mogu zanemariti indikativnu činjenicu da je kamion koji je srušio albanski zid našeg „zapadnog Berlina“ na revolucionaran način bio tek jedan obični ŠKODA-LIAZ, proizveden u komunističkoj Čehoslovačkoj, skromni komunalni kamion koji se u to vrijeme nipošto nije

smatrao slavnim. Kakva je tu još simbolika? U Albaniji nije bilo zapadnih sredstava informisanja. Ipak, ne bih želio ići dalje, praveći loše metaforu, rekavši jasno da smo oborili svoj lokalni komunizam koristeći istočni radni alat te da je to razlog zbog kojeg je naša demokratija tako kombinovana, teška za imenovati, i zašto je naša tranzicija tako zamarajuća i duga. Praško proljeće je stiglo dosta kasno, kroz Plišanu revoluciju jedne vrste, kao i kroz umorni spermatozoid, koji je plodeći jajnu ćeliju istu istovremeno i zarazio. Međutim, uprkos nesigurnosti trudnoće i doprinosa dijaspore tom činu, ovaj hronološki trenutak ostaje prekretnica i hrabar čin.

Danas ne postoji spomenik u Tirani koji bi nas podsjećao na ovaj carski rez kroz koji je udahnut život demokratiji u Albaniji, koja je ostala krhka čak i do današnjeg dana. Poslije pola vijeka potpune segregacije od svijeta, Albanci su još jednom pretrpjeli napornu odiseju migracija. Priče iseljenika koji često nijesu stigli tamo gdje su krenuli, ne mogavši se vratiti ni kući. Bilo je i utopljenika, nestalih, ali ne i izbrisanih iz sjećanja. Ali ovo bjekstvo, iako iz drugih razloga, nastavlja se i danas.

Kad god bi se desila tragedija na moru, ljudi su izbjegavali da kupuju morsku so (kako smrt ne bi ulazila u njihove dnevne obroke).

Mjesecima potom se izbjegavala i svježa morska riba (kao da je bilo moguće da se ta riba hranila našim najmilijima izgubljenim u moru). A more opet u sredini, prepreka koliko i prilika! Pluralizam. Tri mogućnosti: *To be or not to be!* (Klasika). *Let it be!* (Balada). *Should I Stay Or Should I Go!* (Hard rok).

To oklijevanje ima svoj početak u tom i dalje nejasnom danu, kad je *Kamion slobode*, instrument s Istoka, kojim smo sami upravljali, srušio zid ambasade jedne zapadne zemlje. Promjene se naravno traže tek kad postoji svijest i pripremljenost, a mi smo samo htjeli da se infiltriramo u *obećanu nebesku evropsku baštu* ili da omogućimo novi vid života, ali ne i nove ideje u našem životu, zakasnivši još jednom u svojoj uskogrudosti, parohijalnom načinu razmišljanja i neurednoj demokratiji.

Ljudi koji nose brodove i čamce

Treba reći da je malo kultura i primorskih zemalja u Evropi kojima je tako očigledno osporavana i negirana veza s morem kao Albaniji. Postoji nekoliko teza i hipoteza Gustava Vajganda u odnosu na *nedostatak albanskog primorskog pamćenja*.

Posmatrajući odnos Albanaca prema primorskoj leksici, prisustvo i odsustvo termina koji se tiču plovidbe i ribolova u albanskom jeziku, pokušava se objasniti autohtonost Albanaca (suprotstavljenost autohtonog ili alohtonog).

Tim tezama pokreće se ključno pitanje: da li primorski vokabular u albanskom jeziku ima autohton karakter ili je „uvezen“ iz stranih izvora (starogrčkog, mletačkog, slovenskog ili turskog)?

Tim jezičkim i kulturno-antropološkim tezama pokušava se objasniti etnogeneza Albanaca

kroz jezik. U isto vrijeme, tezama se pokušava odgovoriti na pitanje da li su Albanci potomci Tračana; da li su Iliri ili ne. Drugim riječima, postavlja se pitanje dolaze li Albanci iz unutrašnjosti kontinenta ili s obale mora?

To su svakako zanimljiva pitanja. Ali nije glavni cilj ovog simpozijuma da se razjasne takva konkretna pitanja. Problem s kojim se Evropa trenutno suočava najmanje je jezički ili kulturni. Pitanje s kojim se danas susrijećemo raskrsnica je gdje se kultura susrijeće s politikom, ekonomijom i društvom. Na taj način more postaje bojno polje, slika koju smo davno zaboravili.

Želim u tom kontekstu da podsjetim na pjesmu koju sam napisao prije dvadesetak godina a koja donosi prikaz albanskih egzodusa. Pjesma govori o egzodusu Albanaca nakon devedesetih, ali i o njihovim masovnim egzodusima i bježanju ka Zapadnoj Evropi tokom posljednjih pet vjekova.

Albanci u toj pjesmi metaforički nose čamce i brodove, kao da su brodovi i čamci njihove uklete cipele. Nose svoje *cipele-brodove* kako bi se domogli „blagoslovene“ Evrope...

Slika ljudi koji nose cipele-brodove je česta i prikazuje se na dnevnoj osnovi. Svaki put kad gledamo TV, kad god čitamo novine ili kad se sretnemo – na putu, poslu ili u kafiću – suočavamo se s egzodusom.

Današnje more više nije more s lijepe razglednice, kao što je nekada bilo. To više nije stari dragi prijatelj iz djetinjstva malog dječaka. To je krvava arena u kojoj se ljudi bore za život.

Izgleda da se tektonske ploče kreću ispod mora. Djeluje da se kontinenti i poluostrva naglo približavaju. Afrika ide ka Evropi poput velikog vojnog bojnog broda. Balkan se povlači ka unutrašnjosti. Obale Grčke su napadnute. Kao i obale Italije. Od koga?

Ne, „rat“ još nije objavljen svijetu. Svakim danom sve više i više čujemo jedni druge kako izgovaramo riječi „MI“ i „ONI“. Odjednom, stvaraju se granice i jezički zidovi. Pojavljuju se istom brzinom kao i zidovi od bodljikave žice u Mađarskoj. Providni zid od bodljikave žice koji arogantno proglašava: „MI smo Evropljani! ONI su stranci, varvari!“

Granica je stvorena baš na Mediteranu, bukvalno na Sredozemnom moru. Moru koje smo uvijek smatrali mostom. I paradoksalno, etimologija imena Sredozemnog mora nema u sebi „Mi“ ili „Oni“. U svojoj etimologiji, Sredozemno more ima zamjenicu „Naš“ / „Nostrum“. To je bilo „Naše more“.

Danas vidimo kako se Mediteran transformiše u barijeru. Vidimo Evropu koja se pretvara u za-

mak. Slušamo evropske debate: one su još uvijek pune geopolitičkih stereotipa, predrasuda, netolerancije, rasizma i starih kompleksa, kao i plemenskog i građanskog nacionalizma.

Ovih dana čujemo neprijateljske političke govore. Lideri Evrope govore o ljudskim pravima i, paradoksalno, o ljudskim granicama. Njihove riječi pune su novih savjeta, upozorenja i isključivosti koje me podsjećaju na staru plutajuću burad na autokratskom moru mog djetinjstva.

Ali oštri odgovori nekih evropskih lidera iz EU ili Jugoistočne Evrope u vezi s mogućnostima prihvatanja izbjeglica iz Afrike ilustrativan su znak koji pokazuje lice autoritarnosti u našem demokratskom sistemu.

Veoma smo svjesni da se vrijednosti evropske solidarnosti i tolerancije vidno ignorišu. *Da idemo?*

Bubnjevi spasa i morske mine

...Još sam davno upoznat s otvorenim morem kao ograničenjem svijeta jednog mladog čovjeka. Bio je to kodiran znak, sačinjen od tri plutajuća bureta privezana za dno mora. Vidio sam tu tihu signalizaciju s obale. Posmatrao sam to ograničenje još od ranog djetinjstva. Bilo je poput abecede koju sam morao zapamtiti, čak i slijediti, ali na koju se nijesam mogao navići...

Moje infantilno odbacivanje plivanja iznad površine mora ne dovodi u pitanje one koji su postavili burad kao granicu razdvajanja između svijeta i nas. Moje odbijanje nije predstavljalo neposlušnost – nijesam bio protivnik – nijesam bio antagonist – nijesam bio disident – nijesam bio heroj: herojstvo nije trebalo da bude tako lako za pronaći – ono je dragocjeni dragi kamen koji se ne može naći svuda poput vazduha – herojstvo je

zatvoreno ili apsorbovano. Bilo mi je na taj način dozvoljeno da dam jasniju sliku onoga što je bio taj kod buradi i njihova uloga u mom duhovnom karakteru, kao i u mom odnosu sa slobodom.

Prvi red buradi, postavljen na samo stotinak metara od obale, predstavljao je *privezište za ispitivanje snaga*. Djeca i neplivači mogli su doći samo do tih buradi.

Drugi red buradi bio je postavljen u nešto dubljem moru, oko 200 metara od obale. Ovaj red postavljen je za one koji su bili dobri plivači. Ta su burad bila posljednje upozorenje svima nama. Istine radi, niko nije trebalo da savlada kordon *druge buradi*, red *buradi upozorenja*. Nikad.

Najznačajniji među redovima ipak je bio treći. Crveni. Dalje više nije bilo znakova dodatnog upozorenja. One koji su se usudili da izazovu „treću grupu buradi“ zarobljavala je granična policija, osuđujući ih za pokušaj bjekstva iz naše socijalističke domovine. A, bijeg iz zemlje – tzv. napuštanje socijalističke otadžbine predstavljao je neku vrstu apostasije. Bilo je to dezertiranje. Bila je to *izdaja države, partije i otadžbine* koja se iz tog razloga kažnjavala kao odricanje od religije oko koje smo se okupili i živjeli ujedinjeni. Ako su otadžbina, partija i država bili *Otac, Sin i Sveti duh* monoteističkog Boga – bila je to perihoreza

u kojoj je Otac bio Otadžbina, Sin Država a Sveti duh – Komunistička partija.

Svi smo znali i poštovali zakon. Ne dovodeći to u pitanje! Oni malobrojni koji su se usudili poći drugim putem strogo su kažnjavani dugim kaznama ili ubijani na granici. Svi smo znali: iza *trećeg reda buradi* bilo je veliko i otvoreno more: Jadransko i Jonsko more, *Mare Nostrum*. Sjećam se pjesnika prijatelja, Panoa Tačija, koji je zarobljen od strane režima (preminuo je prije nekoliko godina), a koji je u zatvoru napisao pjesmu posvećenu nekome ko je nacrtao brod na kori drveta unutar bodljikave žice.

Svi smo znali: iza te linije slobode trebalo je da bude slobodan svijet, ali ne i za nas. Tu je počinjao neprijateljski prostor – more i zemlja *drugih*. Tu sam lekciju naučio u djetinjstvu. Međutim, iza neprijateljskih mora, preko mora stranaca, i dalje, preko mora, postojale su lijepe djevojke, skupi automobili, divna odjeća, atraktivan fudbal, *let it be* i lak život.

Iako smo burad koristili kao odskočne daske za skakanje u more, njihovo prisustvo bilo je strašno i agresivno. Burad, s kojom smo se igrali, bila su jednako opasna kao morske mine. Vidali smo ih u filmovima o Drugom svjetskom ratu i u dokumentarcima s našim vojnim vježbama tokom

Hladnog rata. Eksplozije tih cilindričnih buradi, čak i nečujne, dešavale su se u nama. Za nas, veliku djecu, odraslu između šezdesetih i sedamdesetih, eksplozija tih buradi ubijala je hrabrost, san o probijanju granica i ograničenja.

Prisustvo buradi ubijalo je i želju da se ide dalje. Podsjećala su nas na okove. Stalno su nam govorili da se ograničenja moraju slijediti i poštovati, kao da se radilo o ljudskim pravima. Zbog tih buradi koja su tiho plutala na talasima, naučili smo frazu „NE USUĐUJ SE!“

Ništa nije bolje odražavalo izolovanu Albaniju od onih usamljenih buradi vezanih za morsko dno. Fanatična ideologija prikovala je sve na mrtvoj tački vremena, dok je svijet počinjao da komunicira.

Mnogo kasnije, naročito početkom devedesetih, more je za mene steklo još jednu dimenziju i drugačije značenje. Počelo je da vraća svoju izgublenu dimenziju. More je počelo da ponovo povezuje čvorove pokidane prije više stotina godina – kad je bilo interaktivna jedinica, živa cjelina, kao što su odnosi. *Idem!*

*More kao džepni leksikon
empirijskih mišljenja
o Evropljanima i moj dvogled*

Tokom odrastanja, prepoznao sam još nešto. Iz „divnog“, more je počelo da se transformiše u „dobro“. Često i ne doživimo tu tranziciju iz „divnog“ u „dobro“ kao značajan skok u svojim životima. U to vrijeme, počinjao sam da postepeno idem ka etici ostavljajući estetiku po strani: ne ka ljepšem svijetu, već ka boljem svijetu. To nije bio san. Bila je to pragmatika.

Prvi put kad sam primijetio da je more više „dobro“ nego „divno“ bio je kad sam vidio kako nam donosi „neviđene stvari“ koje su nam sa sjetom nedostajale. Bile su to obične stvari iz svakodnevnog života, koje nijesmo proizvodili u našoj zemlji – „sami“, kako je slogan saopštavao. Međutim, kao dijete, nijesam mogao znati da sam

pripadao univerzalnom sloju ljudi koji su se njihali između suprotnosti raskoši i korisnosti...

Na stvarima koje su stizale s mora čitao sam: „Proizvedeno u Italiji“. „Proizvedeno u Francuskoj“. „Proizvedeno u Njemačkoj“. Kroz te stvari, mediteranske i evropske zemlje dolazile su u luku mog grada. Za razliku od grada, koji je izgledao kao nesavladivi zamak, luka je podsjećala na mikro-kosmos jezika, lica, brodova, putovanja i čamaca. Pružala je dobrodošlicu *stranim* predmetima, često tajnovitim i švercovanim, koji su dolazili do naše obale zahvaljujući stranim i domaćim pomorcima, među kojima je bio i moj otac.

Tih godina, more je za mene bilo kao mali džepni rječnik ili lista riječi. Kao *Langenscheidt*, *Webster* i *Laurouse*.

Bili su poput oblina morskih talasa, koji su nam s vremena na vrijeme donosili korišćene i odbačene stvari zapadnog potrošačkog društva, a koje smo mi pretvarali u kultne predmete, transformišući ih u najviši prijesto *Otpadizma*. Prazne flaše *koka-kole*, ružne zgužvane konzerve *hajnekena* i pokisle kutije *marlbor*a zauzimale su primarna mjesta na našim policama, bivajući istovremeno dostojanstven rival bivšim vjerskim ikonama i gipsanim statuama našeg vođe. Tako smo, u zatvorenom komunističkom društvu

nevoljno otkrili jedan od najvažnijih principa *kapitalizma*: recikliranje.

Na taj način, predmeti koji su pristizali putem mora postajali su moj prvi učitelj istorije, geografije i osnovnog smisla života. A život i življenje sami po sebi imaju manje značaja u odnosu na kvalitet života i to kako živimo.

Čak i moje lične stvari: moj prvi njemački bicikl, *MIFA*, moj prvi *filipsov* kasetofon koji je stigao iz Roterdama, moj prvi krst koji sam nosio oko vrata i koji je došao iz Rijeke (uprkos tome što nijesam hrišćanin i što sam živio u jedinoj ateističkoj zemlji na svijetu), dolazile su putem mora.

Za nas, takvi predmeti nijesu bili puka roba. Oni su bili episteme koje su davale značaj tim običnim dobrima u određenom dobu – s Berlin-
skim zidom između nas. Bili su simbol „drugog dijela svijeta“. Ali i „zabranjena Evropa“.

Ti su predmeti istovremeno bili i sama Italija, Francuska, Njemačka, Engleska, Jugoslavija i Poljska, kapitalizam i demokratija. Oni su bili naš početni koncept privatnih proizvoda, privatnog vlasništva, slobode govora i same slobode.

Kroz te predmete sam počeo da kreiram svoje prvo empirijsko mišljenje o Evropi i Evropljanima:

„Nijemci su snažni...“; „Italijani imaju prefinjen ukus...“; „Francuzi su elegantni“; „Holandanci su visoki fudbaleri...“; „Jugosloveni su liberali...“; „Englezi su putnici...“.

Jesu li ta mišljenja bila ispravna ili ne? Ko je mogao znati u to vrijeme!? Ti ljudi nikad nijesu došli kod nas. Nikad neće ni doći, mislio sam. Mi smo zamak... Mi smo granitni kamen.

Bila je misterija što će Evropa uraditi s Albanijom poslije osamdesetih? Napašće nas i opljačkati? Ukaljati naše čiste ideale? Čekali smo, ali Evropljani nijesu došli. Zaboravili su na nas. Čak i kad bi neko – samo nekoliko godina prije pada Berlinskog zida – stigao da ponudi način da se pobjegne iz izolacije, mi smo produbljavali i usavršavali svoju samoizolaciju.

Jedan takav slučaj bila je posjeta bavarskog premijera Franca Jozefa Štrausa 1984. godine (kao „političkog turista“, što me, ne slučajno, podsjeća na Orvelovu *1984*) i njegov povratak 1986. Albanija je izgubila svoj značaj za zapadnjake. U zamjenu za ratnu reparaciju, tražili smo od njega „moralno zadovoljenje“. I time spriječili „izdaju na uštrb Istočne Njemačke“!

Odbili smo ga, zadajući u tom slučaju takođe udarac kapitalizmu. Imali smo očigledan talenat za gubljenje šansi i stvaranje neprijatelja. Bilo je

to više nego paradoksalno, imajući u vidu da su njemački vojnici tokom Drugog svjetskog rata dolazili iz obje Njemačke! Ali odšteta je postavljena kao uslov za ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa jedino u odnosu na Zapadnu Njemačku. S drugom Njemačkom smo bili *drugovi*, dvije prijateljske zemlje.

A jedno je pitanje ostalo nerazjašnjeno za naučnike i do danas: da li je posljednji njemački vojnik koji je napustio našu zemlju – čime je simbolično označeno oslobođenje Albanije od naci-fašizma 29. novembra 1944. godine – bio iz Zapadne Savezne Njemačke ili iz Istočne Njemačke?!

Nažalost, Evropljani su nas zaboravili. Čak i kao metu napada, oni su nas zaboravili.

Vjerovatno je Evropa mislila da je bolje za nas da ostanemo onakvi kakvi jesmo: zatvorena, izolovana, haotična zemlja u stalnoj tranziciji, raskrsnica, most koji povezuje, kanal za trafiking i vještački raj u južnoj Evropi. Džordž Orvel je napisao *Farmu* kako bi satanizovao komunističko distopijsko društvo. Albanija je bila otjelotvorenje te alegorije. Bila je orvelovska farma u svom prirodnom stanju. Potvrda kako izgleda deformisano društvo izolovane zemlje, okružene bodljikavom žicom, vojnim piramidama, hiljadama bunkera i plutajućom buradi.

Zapad nas je koristio kao zemlju iz halucinacija, da uplaši svoje građane našim komunističkim terorom. Bili smo zaboravljeni. Jer kako drugačije objasniti dugu tišinu, zaboravnost radija, televizije i novina tokom dugih godina progona, ubistava u režiji države i zatvaranja u Albaniji? Kako maloj zemlji usred Evrope, koja nije imala glasa da vrisne, objasniti njihovu rezignaciju, tu vrstu moderne *apostasije* u odnosu na evropske vrijednosti slobode, demokratije?

Međutim, iza tih „predmeta“, zamišljao sam Evropljane koji su ih proizvodili. Bili su to „stranci“, udaljeni od nas. „Novi konkvistadori“. Evropljani su bili „ružni i zli ljudi“ iz bajke, što je komentar koji se i danas može čuti u Valoni, primorskom gradu na jugu Albanije.

Njegovo ime je *Katalani*, a opisuje se kao Kiklop Polifem – jednooko čudovište koje jede ljude. On je bez koljena i ima duge noge koje podsjećaju na jarbole na brodu. Izgleda kao kovač.

Takvo je bilo kolektivno sjećanje na katalonsku invaziju prije mnogo vjekova a istovremeno i simbol neprijatelja koji je došao iz Evrope. Hoće li se opet vratiti preko mora da napadne naš socijalistički zamak? Hoće li opet biti ružan kao što je bio? Kakav je sada? Gdje je on sada? On, novi Evropljanin.

U albanskim baladama novi Evropljanin je korišćen u figurativnom smislu, kao mjera kojom se izražava beskrajna udaljenost „jednog od drugog“. On je „tri mora daleko“. Ljudi koji su proizvodili „zapadne“ predmete nikad neće doći blizu obale mog rodnog grada. Čak i ako smo susjedi, mi smo bili u prošlosti, kao antička vremena.

Plašio sam se Katalanija iz bajke u svom djetinjstvu. Ako ne postanem „dobar dječak i đak“, Katalani će se vratiti da me uhvati i odvede kod njega, tamo gdje je „čovjek čovjeku vuk“. *Homo homini lupus est!* Ponovi! *Ho-mo ho-m-ini lu-pus eest!* To je bila prva fraza koju su nas učili na univerzitetu. Ne na času latinskog već na političkoj filozofiji. A zatim: Rat. *Bellum omnium in omnes*. Svi protiv svih.

Zamišljao sam u svojoj mašti kako kapitalisti iz Katalonije uzimaju naše momke kao nizame, da se bore u podružnici FK Barselone na stadionu Kamp Nou! Do tog mjesta. Dalje, mašta je znala za granice...

Ti su ljudi kao stranci bili *Septem Maria* ili *sedam mora* daleko od nas, baš kao u pjesmi Radjarda Kiplinga: *Daleko su naši domovi iza sedam mora; Loše je po nas ako zaboravimo, mi koji smo dužni. Svako svojoj plaži, cvijetu, ptici i zemlji – kapetani sedam mora, o, volite i shvatite*. Hoću li ih ikada sresti, ili će oni kao kapetani sedam mora

uvijek ostati stranci, neznanci i neprijatelji? Mogu li da dođu?

Razmišljajući o svima njima iz današnje perspektive, mislim da sam pogrešno koristio omiljeni optički instrument – dvogled. Prvi put se to desilo kada sam prislonio oči s one strane objektiva koja je rastjerivala slike do granice kad su postajale potpuno nepoznate. Drugi put sam, vjerujući da sam bio u krivu, okrenuo objektiv dvogleda na drugu stranu, što mi je slike približilo i učinilo živopisnim, baš onako kako sam ih idealizovao.

*Politički turizam
grupa mladih marksista,
vještački zapad i lažna Evropa*

Bili smo izolovani... Totalni embargo Zapada. Ne samo da nije bilo zapadnjaka, nije bilo ni zapadne robe... Umjesto toga, i kao alternativa „zapadnjacima“, s kojima nijesmo imali nikakve direktne veze, krajem šezdesetih more nam je donijelo neke mlade grupe sa Zapada. Dolazile su iz Njemačke, Francuske, Italije, Portugala, Engleske, Belgije, Španije, Austrije, Holandije, Danske, Švajcarske, pa čak i SAD i Australije. Nakon prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom 1961. godine, Zapad je stigao do nas. Konačno. Ali bila je to prevara.

To su bili stanovnici Zapada ali ne i njegovi predstavnici. Radilo se o marksističko-lenjinističkim grupama, sekcijama tih stranaka ili vrlo malim organizacijama, često ideološki i politički beznačajnim, koje su dobijale pomoć

iz tzv. „Fonda solidarnosti“, za koji je siromašna i mala Albanija izdvajala sredstva svake godine, pomažući komunističkim partijama širom svijeta i doprinoseći „svjetskom komunizmu“. Stotine hiljada dolara. Bez potvrda. Bez potpisa ili dokumenata.

Čak ni sami komunisti, da ne govorimo o običnom narodu, nijesu bili svjesni postojanja tog tajnog fonda, čiji je Albanija bila dio kako bi zadržala svoj imidž „osvijetljenog globalnog svjetionika“.

Ali, oni nijesu bili jedini koji su imali koristi od tog fonda tokom gotovo 30 godina. Uz mjere tajnosti, taj neprijavljeni „Fond solidarnosti“ podržavao je dio „oslobodilačkih pokreta“ odnosno revolucionarne i vojne grupe iz cijelog svijeta koje su dolazile u Albaniju da budu vojno i ideološki pripremane za sticanje političke vlasti silom i „gerilskim ratovima“ u svojim zemljama, kao i u Latinskoj Americi (Brazil, Bolivija, Peru, Kolumbija, Čile i Ekvador) ili Africi (Sudan i Kongo).

Do tada smo učili kako da se ponašamo s „turistima s Istoka“. Radilo se uglavnom o pionirima Titove Jugoslavije, koji su provodili ljetnji raspust u Albaniji u okviru omladinske razmjene iskustava ili inženjerima i vojnim oficirima iz Sovjetskog Saveza. Sovjeti su bili „udaljeni ljudi“, koji su

postali bliski, poput braće, dok su naši prirodni susjedi Italijani (*kapitalistički fašisti*), Jugosloveni (*revizionisti*) i Grci (*nacional-fašisti*) pretvoreni u potpuno ideološke neprijatelje.

Ali, iz nadčulnog svijeta, ono što se desilo pred našim očima, priča sa simuliranim „zapadnim turistima“, pretvorila se u fenomen.

Sletjeli su u našu zemlju klonirani i prikriveni kao zapadni turisti, ali oni to nijesu bili. Lažni turisti su bili skoro kao mi. Obrijani, uredni i bez brkova i duge kose. Bili su to lažni posjetioči. Vještački Zapad. Lažna Evropa. Nijesu bili poput modernih Evropljana kakve smo vidali na italijanskim i jugoslovenskim TV kanalima. Nijesu bili onakvi kakvi smo mi sanjali da će biti. Nijesu bili slobodni, nijesu mogli šetati slobodno kako su to mogli u našoj mašti. Nijesu imali ni strukirane farmerice, ni majice s printom, ni bluže intenzivnih boja – imidž slobode kakvim smo ga mi zamišljali... Bili su to politički turisti.

Nije nam ostalo ništa drugo za reći do onoga što je Nušino, lider plemena Šuar i lik iz filma *Starac koji je čitao ljubavne romane* (po romanu Luisa Sepulvede) rekao mirnom džentlmenu Antoniu Bolivaru: *Vi nijeste jedan od nas, ali ste poput nas*. U međuvremenu, umjesto ideje o Evropi, stvorili smo idolopoklonstvo. Umjesto istine, stvorili smo

njeno pogrešno tumačenje, i iznad svega, napravili smo mitologiju evropskih ideala.

Ipak, najiritantniji dio te neherojske hronike je taj što su marksističko-lenjinističke grupe došle do naših obala kao braća i prijatelji: lagali su nas, produbljivali nam agoniju govoreći nam da smo, iako izolovani, na pravom putu, da smo najbolji, da smo *svjetionik koji baca svijetlo na granitne stijene*.

Kroz te mlade marksističko-lenjinističke turističke grupe, kao i kroz standardne i uljepšane italijanske i jugoslovenske TV ponude, izgubili smo priliku: gledali smo Evropu kroz ključaonicu i Zapad s pogrešnih prozora.

Međutim, u distopijskoj zemlji kakva je Albanija bila, idolopoklonstvo, mit i bajka o nedosanjanoj Evropi zvuče mnogo bolje od svake realnosti u kojoj smo živjeli.

Čak i tada, more – naš prirodni posrednik i naš most – nije postalo poveznica. Bilo je prepreka, naš zid. More nije bilo naša jedina prilika da se povežemo sa svijetom.

Svijet ispod mora kao vrsta atomskog bunkera

Dakle, kao i svi moji vršnjaci, plivao sam u moru ali sam još više uživao u ronjenju. U Draču, drevnom gradu u kojem sam rođen, postojale su dvije dimenzije, od kojih jedna skrivena – nadčulni svijet pod morem, koji je izgledao mnogo ljepši od samog vidljivog mora. Razlog nije platonski, romantičan prikaz ili osjećaj iz djetinjstva, kako bi neko mogao pomisliti. Nije se radilo ni o pitanju praznine, kao predmeta nirvane.

Ali, kao što kaže Ospenski, postoje vidljivi i skriveni uzroci pojava, što preneseno na *moje lično more* govori da su postojali vidljivi i skriveni efekti koji su me oslobađali od pustoši, razaranja kao duhovne i socijalne dimenzije ogoljenosti. Ta me slika podsjeća i na ono što smo bili „MI“, i ono što su „STRANCI“ bili za nas, na „NAŠU“

zemlju i zemlju „DRUGIH“, „NAŠE“ more i more „DRUGIH“, „NAŠ“ život i život „DRUGIH“. Danas se ne sjećam te plave pustinje, ali se sjećam njenog pustošenja.

Ono što ne mogu zaboraviti je prazna površina mora. Bez jedara na njoj. U luci nije bilo turističkih trajekata ili pomoraca koji bi slobodno šetali okolo. Na gradskim ulicama skoro nikad nijesmo vidali turiste ili strane pomorce.

U to vrijeme, kao da je predstavljao jednu od skrivenih tajni svijeta, grad u kojem sam rođen podsjećao je na ruske zatvorene gradove, okružene planinama, talasima, vojnicima i bodljikavom žicom. Stranci koji dolaze u takav grad nikada nijesu izgledali poput stranaca Itala Kalvina, onih koji *dolazeći u svaki novi grad ponovo pronalaze dio svoje prošlosti za koji nijesu znali da postoji: stranost onoga što više nijesi ili onoga što više nemaš čeka te na stranim mjestima, mjestima koja ne posjeduješ.*

A bez „svojih stranaca“ grad je bio kao monoskop ili kao monotona pjesma: izgledao je poput monodijskog komada u kojem se polifoni glasovi svijeta okolo i ispred nikad ne odražavaju. Na obali nije bilo ni privatnih plovila; to je ono što je moju maštu i mene moglo odvesti u druge djelove svijeta. Čak su i snažni plivači – „go plivač ... / viđen kako pliva kroz providnu zelenu svjetlucavost“, kao u pjesmi Volta Vitmena – bili veoma rijetki.

Ne bih se usudio da zloupotrijebim sadašnje i empirijske teorije o viktimizaciji i reviktimizaciji samoga sebe, niti bih se igrao s osjećanjima krivice, stida ili krivljenja sebe za ta vremena, jer vjerujem i u ono što kaže Ričard Senet kad piše da je „stid zauzeo mjesto nasilja kao rutinski oblik kažnjavanja u zapadnim društvima“.

Po mom mišljenju, ta vrsta razaranja uništila mi je jedan pojam: pojam ljepote. Bilo je suviše rano da razmišljam o moru kao kulturnom artefaktu i samoizražavanju identiteta. Razaranje je pretvorilo more u odrpanog, ružnog i beznačajnog pokornog tegljača koji prosto vuče teške teretne brodove. Iz tog razloga, želio sam podvodni svijet. Neki ljudi nastoje da takvo ponašanje ili takvu vrstu bjekstva od stvarnosti tumače kao maskiranje.

Moguće da je tako. Ali ispod mora, sreo sam drevnu istoriju grada. Tamo su stajali antički zidovi. Tamo sam, prvi put u životu, vidio morske ljiljane i morske konjice a svijet fantazije i imaginarnih bića nije bio poput života u našoj svakodnevnoj objektivnoj istini i objektivnoj realnosti. Jesu li to bile samo iluzije?

Da. Danas sam to prihvatio kao istinu, u komunističkoj zemlji kao što je bila Albanija u to vrijeme, moj svijet pod morem pravo je mjesto gdje je moje djetinjstvo odlazilo da se brani.

Za dijete, svijet ispod mora je izuzetna kategorija, atomski bunker. Tamo su živjela fantastična bića koja su obogaćivala moje djetinjstvo. Tamo je moja mašta imala krila da me odvede u bolji svijet i bolji život. Djeci su govorili da treba da dijele sve što je dobro, da je ono što je moje i tvoje ako ti zatreba, kao što je napisano u Djelima apostolskim: *I svi, koji su vjerovali, bili su zajedno, i imali su sve zajedno.* Ali, mi smo bili zemlja ateista, a u isto vrijeme i socijalistička republika.

Osim morskih ljiljana, antičkih zidina i morskih konjica, u svom svijetu pod morem sreo sam i privatnost, individualizam i samoću. Jesu li to bili djelovi komunističkog inventara, ili je to samo individualna dječja pobuna u vremenu kad su Albanci više voljeli kolektivizam, klasnu borbu, kazne i progone?

Ipak, maska za ronjenje, baš kao i fantazija djeteta, širi i oplemenjuje sve, čak i privatna i kolektivna sjećanja... Hranila je um djeteta mitovima – koji su najbliži oblik utopije i ideologije. Bili smo djeca divne mitologije – divne poput naše futurističke socijalističke budućnosti, savršene poput naše propagande.

Jasno se sjećam velike table koja se nalazila ispred mora, na kojoj je velikim slovima pisalo:

ALBANIJA,
JEDINSTVENI I NESAVLADIVI ZAMAK
NA OBALI JADRANA

Bilo je to čudno, jer se radilo o jedinom javnom sloganu napisanom na engleskom jeziku u čitavom gradu. Bio je okrenut ka moru, i toliko pompezan kao da su stranci imali prilike da ga pročitaju iako su bili toliko daleko od naših obala.

Mi smo to znali, ali nijesmo bili svjesni toga. Taj slogan nije bio tu zbog nas. Mi smo, zahvaljujući našim nastavnicima i roditeljima, već znali da smo bili „tvrđava“, „granitni kamen“ i „svjetionik“ za sve brodolomce zapadnog svijeta. Sva ta energija utrošena uzaludno, taj slogan napisan *neprijateljskim jezikom* samo za onih nekoliko stranaca koji bi rijetko došli do grada, s vremena na vrijeme...

Tabla je bila najveća ikona koju je naš grad ikad proizveo. Svi mi, lokalci i stranci – i oni koji su znali i oni koji nijesu znali engleski – trebali su da pročitaju taj slogan ili da ga vide kao svetu kaznu.

Kroz taj apsurdni slogan Albanija je kao prirodni zaliv za ulazak u Evropu preko mora upozoravala sve na to da je pretrpjela užasnu mutaciju. Pretvorena je u zamak. I kroz taj zamak niko ne može da prođe, pogotovo ne *stranci i nepri-*

jatelji naših marksističko-lenjinističkih principa. Njegove granice bile su nedodirljive, nesavladive poput naših planina. Naše je more takođe bilo neprohodno.

Prava riječ za *naše more* može biti *difference* – termin dvojakog smisla koji je skovao Žak Derrida. To je zato što dovođenje u vezu *našeg mora* s *morem drugih* – što je u percepciji bilo i još uvijek jeste dio istog Jadranskog mora – nije bila samo nezahtjevna razlika. Iako između nas leži isto Jadransko more, mi smo bili *drugačiji* – ni slični drugima, dok smo istovremeno bili sputani – ograničeni ideološkim tabuima.

Immanuel Kant i naš politički sat

Da počnemo ispočetka time što ću reći da sam otac blizanaca koji su počev od 2012. pa do 2015. godine bili *kulturni iseljenici* u Beču. Kulturna imigracija danas je rasprostranjena u Albaniji. Formula je jednostavna, kao i H₂O. Albanski roditelji troše skoro cijele svoje uštedevine za kulturnu imigraciju, koja nije ništa drugo do obrazovanje njihove djece u inostranstvu.

Iako ne otvoreno, krajem dvadesetog vijeka kulturna imigracija Albanaca ima mnogo sličnosti s nekadašnjom službom *nizama*, nakon koje su mladići u Osmanskom Carstvu uzimani za obavezno služenje vojnog roka u trajanju od tri do sedam godina. Menadžment se promijenio. Kao i pravac. Za razliku od nizama, današnji iseljenici više ne idu na Istok. Sad odlaze na Zapad.

Znanje je moć. Znanje je snaga, poput vojske. Roditelji su razumjeli. *Idite na Zapad!* Bivša carstva i dalje idu u pravom pravcu. Ona žele isto – mladost. Tu se promijenilo još nešto. Kulturni iseljenici se vraćaju u svoju zemlju, kao i nizami u stara vremena. Ali i kada se vrate, oni nijesu isti ljudi. Oni su najčudniji od svih vrsta imigranata. Imigrant kulture vraćen u domovinu.

I naši blizanci su se vratili. Za vrijeme boravka u Beču, neki kažu, da su jednog dana vjerovatno mogli promijeniti identitet, postajući „Austro-Albanci“. Ali kada su se vratili na odmor u Albaniju, drugi kažu da će uvijek ostati na pola: „Albano-Austrijanci“. Dozivaće ih s jednog trotara na drugi: „Hej, ti! *Der man*“, u dvojakom značenju koje ima ova riječ – *čovjeka* na njemačkom i *snage, rješenja* ili *lijeka* na albanskom, iako izvorno iz turskog. Može li se desiti da osjete snagu i besmislenost u svojstvu *čovjeka, rješenja* i *lijeka* za sebe i nade za ljude? Iste izbjeglice, iseljenici u obje zemlje.

More uvijek ostaje na svom mjestu: u sredini, posmatrajući migracije. Sjetih se lika u Volterovom *Kandidu*. Orijentalni derviš. Čovjek s orijenta u Volterovoj knjizi – poznat po svom zalaganju za slobodu vjeroispovijesti i slobodu izražavanja – predstavljen je kao duhovit čovjek, pun humora, mudrosti i znanja, a ne kao što se danas pojavljuje kao neko ko nosi prsluk s eksplozivom.

Orijentalni čovjek kod Voltera koristi parabolu o Njegovom Veličanstvu, govori o brodu koji plovi ka Egiptu i pacovima na brodu, na kojem nikog nije briga za to što će biti s njima. Nije lako znati što znači Njegovo Veličanstvo danas. Nije jednostavno govoriti o konotaciji broda, a niko ne zna ni ko su pacovi na brodu usred talasa.

Čak i mom radu, more obuhvata značajan njegov dio – poeziju, kratke priče, eseje, ali i roman posvećen ocu pomorcu i odnosima između pomoraca. Govoreći o moru, moram se vratiti u te dane kad je more u mojim očima bilo samo lijep i uzvišen entitet.

Ne govorim o ljepoti i uzvišenosti talasa, koji se u zimskom periodu podižu poput naših planinskih stepenica ka nebu. Ne mislim na veličinu i uzvišenost pravih planina, za koje su naši roditelji i nastavnici govorili uvijek iste stvari: *Moramo se oslanjati na naše planine i vjerovati im! Planine su naši prirodni saveznici! One su nas branile u najtežim danima naše istorije. Uvijek smo bili tu – između planina i mora: licima okrenuti prema moru, posmatrajući kako naši neprijatelji dolaze talasima, i s vjernim planinama iza leđa.*

U to vrijeme, more me nije podsjećalo samo na dolazak neprijatelja. Planine talasa su me podsjećale i na migracije u Italiju, bježanje Albanaca na Zapad kroz vjekove. Sve zahvaljujući

mojim roditeljima i nastavnicima, naravno. Sjetio sam se odlazaka Albanaca prema Evropi nakon šesnaestog vijeka. Zapad se tada doživljavao kao Evropa. Ostatak je bio Orijent. Istok i Zapad su zajedno kada su u pitanju emigracije i bježanje iz domovine.

Bogatstvo sinonima u odnosu na opstanak stanovništva je ironično. Emigracija, kurbet-gurbet, izbjeglica, izgnanik, migracija za ptice, izgnanstvo za ljude. Za one koji su primorani da pobjegnu i iščupaju korijene iz svoje domovine, albanski jezik ima riječi koje etimologiju vuku iz latinskog, novolatinskog, arapskog, turskog i albanskog. Svojim prisustvom u jezicima, one saopštavaju pravac leta te opisuju vremenski bilten, padavine i vjetar.

Ja naravno ne pokušavam da vas pozovem da posjetite sa mnom područja entuzijazma i nostalgije, kad nam je ljepota mora konstantno nudila radost i zadovoljstvo. Dolazim iz zemlje koja umjesto riječ „brod“ koristi eponimni izraz „crno drvo“. To je zato što su brodovi vjekovima odvodili mladiće iz moje zemlje poput nizama. To je i zbog toga što su napadačke vojske takođe pristizale morskim putem na *crnom drvetu*.

Kako to nijesam mogao objasniti u to vrijeme, sada moram reći da sam se smijao kad god sam gledao licem u more: smijao sam se i jedva čekao

da uđem u njega. Ipak, kad bi moje oči pogledale dublje, dalje, daleko, osjećao sam radost, strah i sažaljenje u isto vrijeme: strah pomiješan s toliko užasa kao da se radi o mješavini ljepote i radosti.

Da sam imao susjeda poput Imanuela Kanta, on bi me vjerovatno prosvijetlio rekavši da je mojoj enigmati dao ime na tragikomičnom impulsu uzvišenog i ljepote, pišući o *razumskoj spoznaji*.

Nažalost, moje komšije su bili nekomplikovani ljudi. Bili su pedantni, baš kao i sam Kant, ali ne baš za dnevnu šetnju niz ulicu. Odlazili su na posao tačno u šest ujutru i vraćali se kući tačno u četiri popodne. Govorili su malo i ispod glasa.

Muzika koju su slušali nije bila glasna. Filmovi koje su gledali na TV-u podsjećali su na nijeme filmove iz Čaplinovog vremena. Ali najteža stvar je bila gledati na TV ekranu fudbalske utakmice stranih timova smanjenog tona. Tiho. Nečujno. Nijemo. Može li neko zamisliti, naročito među onima koji vole fudbal, da se fudbalska utakmica može gledati isključenog tona? Mi jesmo.

Kao dijete, gledao sam velike fudbalere iz sedamdesetih, kao i Franca Bekenbauera, Žairzinja, Johana Krojfa, Dina Zofa, Karlosa Alberta, Gerda Milera, Klaudia Đentilea, Johana Neskensa, Kenija Dalgliša i mnoge druge, koji su

trčali po terenu kao sjenke. Bez izražaja. Bez komentara. Tihe borbe. Gluvi jezici. Koliko je samo bilo nerealizovanih srećnih krikova u mojim grudima!

Koliko očajnih glasova! Bez vikanja za golove koje su postigli. Bez uzdaha za promašenim šansama.

Kad se postigne gol, niko nije vikao. Svi podižu ruke, skačući po stanu u tišini i otvarajući usta ali bez ispuštenog glasa. Svi smo radili isto, u isto vrijeme ne razumijevajući koga smo se plašili. Zidovi imaju uši. Komšije imaju uši. Država je imala parabolične radare i izražavanje radosti povodom *stranog gola* bilo je slavljenje uspjeha neprijatelja. Zbog te represije i straha nijesmo vikali dovoljno ni kad je bilo potrebno.

Ipak, iza zatvorenih vrata svako od nas je imao kartu voljene strane države u srcu, a ta karta bila je jezik, himna, zastava, majica s logom, grb voljenog tima i manje više 30 ljudi iz strane – neprijateljske zemlje, onih koje smo znali detaljno, nekad bolje od sopstvenih rođaka. Od početka do kraja, kroz fudbal smo naučili kako da volimo i sakrijemo ljubav i kako se koristi nijemi jezik znakova. Ali bilo je to i dobro zbog nečega: oštih čula.

Moje komšije bi dolazile u posjetu svojim rođacima te bi s vremena na vrijeme išli u šetnju. Vraćali bi se tačno nekoliko minuta prije osam uveče, što je davalo utisak da su se vratili kako bi podesili svoje satove prema vremenu u Tirani koje se pojavljivalo na TV ekranu u okviru vijesti u 8 uveče.

Ali, bio sam u krivu.

Moji susjedi bili su filozofi tišine i razboritosti. Oni su znali: nijesu mogli otići pješke na drugu stranu mora. Osim toga, birajući između načina za bijeg čovjeka: prokrastinacije, hodanja, plivanja, letjenja (stvarnog i umišljenog) i šetanja, oni su izabrali to drugo. Ipak, nije to bilo ni prosto šetanje: oni su izabrali marširanje.

Kasnije sam shvatio da to nijesu bila samo moja iskustva. Bila su to kolektivna poimanja te strašne pojave ljepote, koja nije bila filozofske prirode. Tri rečenice iz mog iskustva, koje me stalno progone: – Uznemireno: *Let it be!* Neodlučno: *Should I Stay or Should I Go!* Egzistencijalno: *To be or not to be!*

Jeftina istina:
drug Staljin, as iz rukava jakne

Trgovi – naše palete, ulice – naši kistovi. Svi su bježali, bježali i bivali vraćani u svoje zemlje, ostavljajući svoje tragove za sobom. Na fasadama zgrada su veoma rijetki, ali ipak simboli srpa i čekića sijaju, iako već izbljedeni, a nekad su bili sjajno crveni. Drugdje, snažno stoje visoki stubovi, kao minijature zgrada u Moskvi.

Iako u njemu nije bilo rijeke, i uprkos tome što su Sovjeti otišli još 1961. godine, u mom rodnom gradu, Draču, tih su godina postojali restoran-bar i promenade pod nazivom *Volga*. U stvari, vrlo je vjerovatno da je Drač bio jedan od rijetkih gradova koji nije imao rijeku a imao je nekoliko barova i restorana nazvanih po rijekama, kao što su „Dunav“ ili „Volga“.

Tirana je isto tako imala bar *Krim*, dok je na jugoistoku zemlje šezdesetih godina grad Korča imao bar pod nazivom *Moskva*. Čak i ovih dana, iako barovi, restorani i promenade više ne postoje, ta se mjesta i dalje nazivaju isto. Ajmo do *Volga* parka...! Ajmo do *Krima* na pivo...! Nije to prvi put da se Rusija spominje u Albaniji i albanskoj književnosti. Stihovi epa *Gorske gusle* kojeg je napisao Đerđ Fišta i dalje zadržavaju eho onih koji se bore i neprijateljskih slika.

Sve što znamo je da je Staljinovo ime uspješno posađeno na prostoru od Češke do Istočne Njemačke, Mađarske i Poljske, te od Beča do Amsterdama, Brisela do Teherana i Velike Britanije do Kine i Sjeverne Koreje. Albanija ne može ostati iza njih. Tokom komunističkog režima u Albaniji, mali grad Kukeš se u to vrijeme nazivao *Qyteti Stalin* – Staljinov Grad, upravo po sovjetskom diktatoru.

Generacije srednjih godina, u osnovi oni koji su rođeni nakon Drugog svjetskog rata, kad god govore o svojoj prošlosti, kažu da su rođeni u „Staljinovom gradu“. Te se generacije s nostalgijom prisjećaju vremena kad su „radili u fabrici tekstila Staljin, u kojoj se proizvodilo platno i odjeća za cijelu Albaniju“. Isto tako pokazuju da su živjeli u Tirani, negdje u blizini raskrsnice koja se zvala „21. decembar“, što je datum koji je Albanija, iako nije imala veze sa Sovjetskim Savezom, slavila

sve do 1989. godine kao rođendan komunističkog lidera Josifa Staljina.

Što da radimo s nostalgijom tih ljudi? Što da radimo s našim optimizmom u prvim danima poslije promjene sistema u demokratiju? Vremena su se promijenila. Ljudi su promijenili datume, imena, odjeću, način života i zakone. Simbolično, 21. decembra 1990. godine, albanski glavni grad probudio se bez Staljinovih statua. Ipak, imena ostaju u našem sjećanju. Naša lična i kolektivna memorija je kao naš privatni muzej.

Crvena provincija Crvenog carstva je propala, ali je Crveni novi čovjek, zajedno sa svojim mislima i mentalitetom, i dalje tu. Promjena boje je posao slikara. Promjena boje može biti prilagodljivost i nakon toga je prilagođavanje, nakon čega postaje konformizam. Ubrzo poslije, uslijediće ponovno prilagođavanje, pa potom navikavanje, podvrgavanje i usklađenost, što postaje novi *modus vivendi*. To je život, ali se ne mijenja a nije čak ni naročit izazov.

Crveni novi čovjek je distopijsko biće: stare stvari su prošle, ali pazite, sve stvari postaju nove. Danas se Trg 21. decembar zove Mustafa Kemal Atatürk, po *Ocu Turaka* i osnivaču Republike Turske, koji, prema nekim autorima, ima oca albanskog porijekla.

Ali javni spomenik, gdje se broj 21 čita naglas i gdje se nalazi dugačka klupa za odmor prolaznika, dokazuje da sukob između usmeno-emocionalnih sjećanja na prošlost i pisane istorije današnjice, koja još uvijek nije napisana, i dalje postoji. Niko od pripadnika najmlađih generacija, koje piju kafu u baru u blizini ovog spomenika, ne pita ili ne zna kakav značaj taj broj 21 ima za taj trg. Niko ne zna za jaku vezu između kodirane cifre toga trga i sovjetskog diktatora. Niko ne vjeruje da se duhovi mogu podići i držati živim u zamrznutom sjećanju, što je za njih klimatska staklena bašta.

Mladi ljudi napuštaju svoje prijateljske susrete na Trgu 21, mjestu za sastanke gdje su njihovi roditelji radili to isto prije nekoliko decenija. Nema učitelja i TV ekrana da im kaže da Kamijeva *Kuga* i Orvelova *Životinjska farma* nijesu samo književni klasici već i stvarnost.

Taj čuveni gradski trg danas se nalazi preko puta Koledža Turgut Ozal, nazvanog po 8. predsjedniku Turske, koji je posvećivao posebnu pažnju nerazvijenoj ekonomiji Albanije i doprinio pozajmicama albanskoj vladi, što je predstavljalo prvi kredit koji je ikad dat Albaniji kao demokratskoj zemlji, te teške 1991. godine.

Svi ti datumi i imena nalaze se upravo na toj istoj raskrsnici, ukrštanju na kojem je albanska vlada postavila simboličnu tablu u obliku strelice

s udaljenostima evropskih prijestonica od Tirane. Dogodilo se to nakon što je Evropska unija liberalizovala vizni režim za Albaniju u decembru 2010. godine, što je rezultiralo slobodnim kretanjem Albanaca u 27 zemalja šengenske zone. Na plavoj pozadini tih tabli bijelim slovima je napisano: Nema viza. Pariz. Berlin. Madrid. Amsterdam. Rim. Atina. Beč. Venecija. Barselona. Štokholm, Ciri na 1 sat od vas... Prag na 1:40...!

Ići na Zapad? Ići na Istok? U kasnim tridesetim, albanski lingvista Ekrem Čabej, kulturološki je pozicionirao Albance „na granici između Istoka i Zapada“, „kao odlučujući faktor u istoriji zemlje“, smatrajući da je „ta središnja pozicija između Zapada i Istoka... stvorila posebno lice Albanije...“, te da je time „Albanija usmjerena prema Zapadu više od svojih susjeda“. Ramiz Alia, komunistički lider i predsjednik Albanije će 1990. godine javno izjaviti da politički gledano Albanija „nije ni na Zapadu ni na Istoku“.

Sintaksa je totalitarna. Ona bira, postavlja kaznena pravila. Sintaksa je uvijek neka vrsta diktature. Redosljed riječi u tim rečenicama ima svoj značaj u dva citata iznad. Kulturološki: između Zapada i Istoka! Politički: „ni Istok ni Zapad“.

Naše društvo danas još je uvijek društvo koje je *ni... niti i takođe... tako... čak i tako. Napolje s jeftinim istinama / Obrišite staro iz srca / Ulice su*

naši kistovi / Trgovi su naše palete, pisao je Vladimir Majakovski u ranim danima revolucije... Ulice i trgovi su uvijek ostali revolucionarni. Naš bivši Trg 21. decembar tačka je u gradskom prostoru koja sadrži sve druge tačke, kao i ideološki Alef. Skoro sve se okreće oko Trga 21. decembar.

Trg Predsjednik Vilson se, na primjer, nalazi na samo sedam minuta hoda jugozapadno od Trga Ataturk (bivši 21. decembar). Trg Bukurešt nalazi se na samo desetak minuta vožnje u pravcu istoka. Trg Italija je samo pet minuta dalje, dok je Frederik Šopen udaljen svega 15 minuta: isto tako, Trg Skenderbeg je na 15 minuta od Ataturka. Odatle, na samo 10 km udaljenosti, nalazi se Opština Kamza, koja broji oko 100.000 stanovnika. Ima svega 37 kilometara kvadratnih. Čovjek ni u fikciji ni u naučnom radu nije u stanju da tako brzo pređe iz Amerike u Rim, iz Dubaija do Štokholma, iz Australije u Monte Karlo i iz Njemačke u Skoplje.

Pangea na karti albanske prijestonice. Djeluje kao vrtlog ili sifon koji je sakupio kontinente i države svijeta da ih pretvori u zatvorene paralelne ulice u Tirani. Na 10 km od Ataturka, bivšeg Trga 21. decembar nazvanog tako po Staljinu, pronaći ćemo čak i ulice po imenu Nikolas Sarkozy i Silvio Berlusconi.

Zamrznuti topos iz perioda u kojem su ljudi vjerovali da putem nasilja i revolucije svijet može

postati bolji. Topos zamrznut čak i do danas.

Kom dijelu svijeta se ovo izdvojeno ostrvo željelo i želi priključiti tokom svoje 100 godina duge tranzicije, od sticanja nezavisnosti do danas? Republika – Kraljevina – Šestomjesečna monarhija, njemački kralj, Vilhelm Vid / Skenderbeg II – dio Krune Kraljevine Italije, dinastija Savoja – dio Crvenog carstva – izlazak iz Varšavskog pakta – uprkos velikoj udaljenosti, dobrosusjedski odnosi s Kinom – van NATO saveza – evropska država Trećeg svijeta – balkanska država – niti Istok niti Zapad – članstvo u Islamskoj konferenciji – Mediteranska zemlja – članstvo u NATO – ni lijevo ni desno – zemlja Jugoistočne Evrope – kandidat za članstvo u Evropskoj uniji – demokratski sistem s autoritarnošću koja je uvijek tu negdje blizu – razapeta između starih / novih mitova i predrasuda o gostoprimstvu, besa, virdžine i suživot između same sebe i svojih susjeda – kanun – niti Istok, niti Zapad.

Nezakonita djeca književnosti

Turizam kao aktivnost putovanja iz zadovoljstva i privlačenja ljudi nije jedini. Postoji i turizam simbola. Na fasadi jedne velike zgrade u centru albanske prijestonice (u kojoj smo nekada štampali svoje književne i ideološke knjige, i ista ona u kojoj su se do prije neku godinu prodavala folksvagenova vozila, a gdje se danas nalaze italijanska banka i dvije ambasade), čak i nepažljivo oko primjećuje srp, čekić i sovjetsku zvijezdu, već bez boje.

U to vrijeme, zapadne moderne knjige nijesu prevedene na albanski jezik. Ljudi su čitali rusku klasičnu književnost, književnost boljševičkog socijalističkog realizma i određene komunistički inspirisane knjige autora koji žive u Francuskoj, Španiji ili Italiji, kao i knjige domaćih autora – skladište klišea je sve to skupa. To je bio prvi put

da se albanska književnost osjećala savremeno. U svim zemljama Istočnog bloka govorili smo iste citate. Naša odjeća je bila ista. Imali smo isti moral i istu tehnologiju. Dakle, gledano na taj način, globalizacija je izum Istoka. Stigla je prije u komunističke nego u zapadne zemlje. Takođe smo čitali iste knjige.

Ali tragovi kratkotrajnog sovjetsko-albanskog prijateljstva ne pojavljuju se samo u rijekama ili etimološkim vezama u vidu Volge i Olge. Ako nas radoznalost natjera da razmotrimo građanske registre iz pedesetih i šezdesetih vidjećemo da se čudo božansko ponavlja i dolazi na zemlju češće nego što pretpostavljamo. Nove albanske majke Albanaca toga vremena ostajale su u drugom stanju posredstvom Svetog Duha, proističe iz čitanja knjiga. Prve bebe koje su dolazile na svijet bile su djevojčice, rođene kao *djeca književnosti* i krštene platonskom ljubavlju prema književnosti.

Bile su to godine kad su melanholični i depresivni, ljubavni i viteški likovi klasične ruske književnosti i sovjetskog socijalističkog realizma *otjelovljavani i ugrađivani* u tijela albanske djece, koja su se u to vrijeme nevino igrala i šetala ulicama i trgovima. Vjerovatno su prve do naših obala stigle Tatjane (Larina, u *Evgeniju Onjeginu*), Anite (*Ane Karenjine*), Nataše (Rostova, u *Ratu i miru*), a zatim su pristizali i kulturni mitovi, istori-

jske i ideološke legende, imena Sašenka, Svetlana i Vladimir.

Čak i kad bi albansko dijete bilo dovitljivo, hrabro i živahno, za to dijete bi se govorilo da je Čapajev. Radi se o izvedenici iz imena heroja sovjetske propagande Vasilija Ivanoviča, koji je postao poznat po romanu Dmitrija Furmanova *Čapaev* – *Čapajev*, kao i po njemačkom pjevaču Ernstu Bušu, koji je snimio pjesmu *Čapajeva smrt*. Ali u tim godinama ime Čapajev bilo je pravo lično ime neke djece: danas otprilike sedamdesetogodišnjaka. Bilo je međutim i druge djece toga vremena, koja su, zahvaljujući divljoj ljepoti ratne književnosti, nazivani Lenjin, Molotov, Oleg, Sergej ili Aljoša. Vladimir je, kao što već znamo, došao po uzoru na druga Lenjina.

*Prvi imigranti i izbjeglice u mojoj
kulturi*

Moj pristup moru nije vezan samo za činjenicu da sam rođen u primorskom gradu Draču, kojim su do evropske renesanse upravljali statuti slični onima iz Raguze i Venecije i svih republika i gradova duž jadranske obale.

Moj odnos s morem nije uslovljen ni isključivo činjenicom da je otac bio pomorac ili time što sam i sam plovio Mediteranom osamnaest mjeseci. Osim mojih ličnih sjećanja, postoji i kolektivno sjećanje Albanaca.

Iako to nije jedinstven slučaj, možemo spomenuti albansku kulturu, u kojoj more nikada nije bilo dobra majka, pravičan otac ili ljubazan prijatelj. Iako imamo dva mora, Jadransko i Jonsko,

u kolektivnom sjećanju Albanaca more se nikada nije zamišljalo kao dobra sreća.

Naše elegije i balade prisjećaju se ljudi koji su se u moru udavili, izgubljenih bitaka, brodskih olupina, potonulih nada i Albanaca koji napuštaju svoju domovinu. Kao nimalo idiličan pejzaž, more nas podsjeća na katastrofe, masovne odlaske u Italiju u šesnaestom vijeku, nakon pada Skenderbega, kad je Osmansko Carstvo osvojilo Albaniju. More nas podsjeća i na invazije Rimljana, Nomada, Vizigota, Ostrogota, čak i italijanskih fašista koji su nam dolazili s mora.

Te činjenice stoje duboko usađene u našem kolektivnom sjećanju. U jednoj od najstarijih epskih legendi, pjesmi o Aliji Đerđelezu – nalazimo *najvećeg heroja, s mačem u ruci, u borbi protiv neprijatelja koji je došao iz mora da porobi zemlju*. Kako legenda kaže, *Bajloz* – snažan i ružan div, strašniji od svega što je svijet ikad vidio, podigao se sa svojim ratnim čekićem iz mora. Stoga, sljedeći dijalog može biti dobra ilustracija teme:

– Zašto si me pozvao na bojno polje uzalud, Đerđ?, reče Bajloz. *Zar ne znaš da sam ja Bajloz iz mora? – koji dolazi ovdje iz mora da ubije tvoje ljude...!*

Legenda kaže da je Đerđ ubio Bajloza iz mora. Ali, izvorno ime heroja – *Gjergj / George* –

Elez – Alia, gdje prisustvo hrišćanskih i arapskih elemenata svjedoči o prilično dugotrajnom periodu, podsjeća da opasnost i neprijatelj uvijek dolaze s mora. Osim toga, nezavisnost Albanije, koja je takođe došla s mora, nije bila u stanju da uspostavi kolektivno istorijsko sjećanje na tu tragičnu viziju „mora kao Bajloza“, neke vrste „crnog viteza“. Na taj način, more je i samo postalo neprijatelj – Bajloz. More je proketo, ne samo u starim poslovicama, već i u usmenim pjesmama i proznim književnim tekstovima. Takav vid satanizacije mora trajao je dugo i inkorporiran je u albansku književnost socijalističkog realizma. Čak je i *Crni Bajloz* mogao obezbijediti radna mjesta za vojnike u mirovnim trupama, kovačnicama oružja i na mjestima kuvara u okviru razvoja erotskog turizma!, pomišljao sam.

Riječ kao što je „more“, koja ima ujedinjujuću funkciju, i dalje se u takvim tekstovima doživljavala kao neprijateljski *topos* i *logos*. Paralelno s *demonskim morem*, pojavio se (nametnuo) kult planine – obožavane planine, svete planine. Taj kult, *kult planinskog zamka* ili *kult vertikalnosti*, vladao je našim mentalitetom vjekovima. Nasuprot *kultu mora*, koji je čak i simbolično, nalikovao srušenom, demonizovanom, istrošenom kultu koji leži *horizontalno*.

More kao fenomen nije bilo analogija komunikaciji i slobodi u našem bivšem društvu. Nije

bilo čak ni kosmologija. Radilo se o mitologiji izolacije. Iza ovih filoloških aspekata, *Bajloz* i *Katalani* ostaju jedni od prvih imigranata ili izbjeglica na obali albanskih legendarnih epova.

*Katalog utopljenika – brodolomi i
lavirint*

Razlog zašto sam tako osjetljiv na morske tragedije vezan je za tužnu sudbinu hiljada Albanaca, poput istorijskih brodoloma – vjekovima i naročito tokom posljednjih 15 godina, u Otrantu i duž Jadranskog i Jonskog mora. Ta činjenica daje svakome razloga da misli da se još jedna, druga Albanija davi. Štoviše, Albanci iz tih dana su ono što su danas Sirijci ili drugi stanovnici Sjeverne Afrike. Svi su oni *brodolomci*, baš kao i evropski književni junaci starih vremena.

Žene, djeca i muškarci koji dramatično gube svoje živote u „okrutnom Mediteranu“ današnjice brodolomci su poput Šekspirove Ofelije. Svi oni su brodolomci poput Igoovog Žavera. Svi poput Pinokija plove u stomaku kita. Utapaju se kao kineski pjesnik Li Po. Pjesnici su kao Persi Biš

Šeli, koji je potonuo tokom nevremena u uvali u blizini Livorna nakon što je pisao o dubokom prostranom moru mizerije. Oni su Virdžinija Vulf koja se udavila tako što je džepove napunila kamenjem. Spominjući te tragične slučajeve shvatamo da utopljenici na obalama Evrope nijesu samo Albanci, Balkanci, Sirijci, Arapi ili Afrikanci. Vrijeme je da se kaže da je jedan jedini čovek kompletno čovječanstvo.

Sad nam iz Sjeverne Afrike i s Balkana prema Evropi dolazi novi talas, ali ne idiličan morski talas, već poplava poput cunamija.

Ratni imigranti i dalje pristižu iz Sirije, uprkos činjenici da se zima brzo približava. Ekonomski imigranti dolaze s Balkana, iz Albanije – moja zemlja je dio toga.

Ali imigranti ne dolaze samo s Bliskog istoka i iz Afrike ili iz malih zemalja. Oni bježe i od bivše supersile, Rusije.

Gorak paradoks u cijeloj toj tragičnoj priči jeste taj što zemlje s ekonomskim imigrantima, kao što su Srbija i Albanija, primaju imigrante u svoje kampove izgrađene za ratne emigrante iz Afrike. Viđali smo grube policijske intervencije prema izbjeglicama na mađarskoj, slovenačkoj, makedonskoj, srpskoj, hrvatskoj i češkoj granici.

Izgleda kao da Istok udara u Zapadne granice. U našem sjećanju, vraća se nekoliko vojnih riječi kao što su „bodljikava žica“, „kamp“, „bojni gas“, što ukazuje na pogrešne korake koje smo napravili i još uvijek pravimo dok u međuvremenu preispitujemo Evropu. Evropa mora poštovati svoje dužnosti i obaveze kako bi prevazišla ovu duboku podjelu na Istok i Zapad.

Na kraju, želio bih da se vratim na pojam na koji sam upućivao na početku, koristeći ga i kao činjenicu i kao metaforu. Riječ *bure*. Ta riječ nosi tužna sjećanja na Balkanu i to počev od Prvog svjetskog rata od kad se koristi sintagma „Balkan – bure baruta Evrope“. Možda je Oto fon Bizmark bio prvi koji je to formulisao? Korišćenjem tih buradi, Albanci toga vremena nijesu dozvoljavali svojim građanima da se pridruže Evropi i uživaju u njoj. Naše more bilo je „zasađeno“ buradima. Transformisali smo naše more iz mosta u bure – prepreku, strah, klon, kontrolni punkt i veliki evropski zid izolacije.

Jesu li burad, klonovi, zidovi i kontrolni punktovi model Nove Evrope (?); – pitam se – prisjećajući se Valtera Bendžamina kad je napisao, *prije nego i samu Moskvu, čovjek upozna Berlin preko Moskve*. Ima li Evropa novi prijedlog, ili je došao kraj zlatnog doba evropejstva (?).

Da li se istorija nepopravljivo ponavlja? Umjesto modela mosta, Mediteran današnjice nudi nam model eksplozivnog bureta. Od potomaka imigranata prije jednog vijeka, Italijana, na primjer, čujemo povike protiv imigranata, da se puste da se udave u moru. Imamo li osjećaj katarze kad se sjetimo pjesme Fernanda Pesoe *More Portugala* i njenih riječi o slanim vodama, koje su suze moje zemlje i svake druge domovine?

Kad „preispitujem Evropu“, volim da zamislim *Mare Nostrum* kao pojas koji pomaže, baš kao što nam je pomogao historijski ili kao vazdušni jastuk koji ne dopušta da se države sudare. Mislim na ljude koji su se pretvorili u eksplozivnu burad, one koji se raznose na aerodromima, trgovima i u metrou.

Ljudi. Njihove institucije. Ime Boga. Njegovo Veličanstvo ne tiče se hoće li se njegovi ljudi udaviti na čamcu ili, kao što je derviš rekao u optimističnom *Kandidu* u poglavlju trideset, on se ne opterećuje time što će biti s pacovima.

Možete reći da sam se vratio u satirično doba prosvjetiteljstva, gdje se dužnost završava ismijavanjem zla i kad je more bilo samo lijepo, doživljavajući rađanje novih odnosa među kulturama, etničkim grupama i ljudima. Sarkazam – kao najniži oblik duhovitosti, ali najviši oblik inteligencije – nije više dovoljan stilski alat. Na

kraju putovanja, sjetimo se Horhea Luisa Borhesa, koji nam u svom tekstu *Nit priče* govori o heroju u njegovom lavirintu koji u jednoj ruci nosi nit a u drugoj mač. Mač je već izgubljen.

Nit je takođe izgubljena. Čak je i lavirint sa svojim hodnicima izgubljen. Naš lijepi zadatak nije samo zamišljati i nadati se da će, ako lavirint i dalje postoji kao što postoji i ovaj svijet, svako postojati i nit pomoću koje ćemo naći izlaz. Strah prema drugima je povećao njegove granice, stvarajući među nama novo more: to nije Crno more, niti je pak Crveno ili Bijelo more.

To je more nepovjerenja. Nećemo ga naći obilježenog ni na jednoj karti, osim one koja se tmurnim danima plete u našoj psihi, u eri kojom ne dominira kultura već mehaničke površne informacije, loše plitke vijesti i pogrešne ishitrene poruke koje šaljemo u život i kulturu drugih, koristeći beskonačno pogrešnu stranu dvogleđa dok ih posmatramo.

Podsjeća nas to na onu stvar koje se plašio Hajnrih Hajne kad je u svojoj knjizi *Njemačka, zimska bajka* napisao da će „praktična sloboda koja je sva vani uskoro uništiti ideal koji smo nosili u svojim grudima“.

Tirana, 2015.

Sadržaj

Kamion s Istoka u dvorištu ambasade	
Zapadne Njemačke.....	7
Ljudi koji nose brodove i čamce.....	14
Bubnjevi spasa i morske mine	18
More kao džepni leksikon empirijskih mišljenja o Evropljanima i moj dvogled	22
Politički turizam grupa mladih marksista, vještački zapad i lažna Evropa.....	30
Svijet ispod mora kao vrsta atomskog bunkera..	34
Imanuel Kant i naš politički sat.....	40
Jeftina istina: drug Staljin, as iz rukava jakne.....	47
Nezakonita djeca književnosti.....	54
Prvi imigranti i izbjeglice u mojoj kulturi.....	57
Katalog utopljenika – brodolomi i lavirint.....	61